

Dr TOMISLAV STOŠIĆ, naučni saradnik Ekonomskog instituta u Skoplju

OBRAZOVANJE KAO FAKTOR PRIVREDNOG RAZVOJA U
EKONOMSKOJ MISLI RIKARDA, MARKSA I
JUGOSLOVENSКИH EKONOMISTA

UVOD

U savremenim istraživanjima svih procesa razvoja velikog društvenog sistema, očigledno je postojanje zajedničkog saznanja da su kadar i funkcionisanje ukupnog sistema njihovog obrazovanja jedan od najvažnijih elemenata u čitavom sistemu faktora rasta. Obrazovanje kadra je neophodan uslov ne samo ekonomskog, političkog, kulturnog već i zdravstvenog i drugog napretka svake zemlje. Blagostanje ljudi i afirmacija demokratije takođe se ne mogu zamisliti bez razvijenog i efikasnog funkcionisanja svih sastavnih elemenata sistema obrazovanja ljudi.

Problem podizanja opšteg nivoa obrazovanja i poboljšanje njegovog funkcionisanja u različitim se zemljama i u različitim epohama manifestuje na različite načine, i u različitim fazama intelektualnog napora njihovog formulisanja. U ranijim fazama razvoja proizvodnih snaga i transformiranja društvenih odnosa zahtev za bolje i brže sticanje obrazovanja prvenstveno se ispoljavao u nastojanju da se što pre smanji broj nepismenih, da se poveća broj godina obaveznog školovanja, kao i da se elementarnim obrazovanjem obuhvati što veći deo ukupnog stanovništva jedne zemlje. U ovom stadijumu teoretsko obrađivanje važnosti i uloge obrazovanja svodilo se na fragmentarno dodirivanje i obrađivanje značaja obrazovanja.

Usavršavanje proizvodnih snaga društva kao jednu od svojih posledica imalo je i pojačano interesovanje ekonomskih teoretičara koji su u svojim istraživanjima obrađivali i neke aspekte značaja obrazovanja ljudi.

U uslovima delovanja savremene naučno-tehničke revolucije postoji ogroman broj ekonomista, politekonomista, sociologa i drugih koji ne samo što su doprineli da se mnogo jasnije definišu

uloga i značaj i karakteristike funkcionisanja sistema obrazovanja već su dali i određene rezultate u kvantificiranju doprinosa obrazovanog stručnog kadra stopama rasta društvenog proizvoda pojedinih zemalja ili regiona. Jednom rečju, ogromno je porastao interes za proučavanje svih aspekata sistema obrazovanja stručnog kadra. U ovom radu nastojaćemo da prikazemo shvatanje značaja obrazovanja stručnog kadra u ekonomskom učenju Davida Rikarda, Karla Marksa i jugoslovenskih ekonomista; želeći pri tome da istaknemo kontinuitet sagledavanja značaja ovog faktora.

OBRAZOVANJE LJUDI U EKONOMSKOJ MISLI DAVIDA RIKARDA

David Rikardo spada ne samo u red najpoznatijih predstavnika klasične političke ekonomije već se s pravom ubraja i među najpoznatije predstavnike građanske ekonomske nauke. Pored radova Adama Smita, njegovo delo predstavlja jedno od najneposrednijih izvora marksističke političke ekonomije. Imajući u vidu stepen razvijenosti proizvodnih snaga njihovog vremena ova dva mislilaca su u upoređenju sa ranijim stepenom istraženosti ekonomskih zakonitosti razvoja privrede i društva najviše doprineli daljem razrađivanju i razvoju ekonomske nauke.

David Rikardo (1771—1823) mogao je imati jedan od velikih razloga da u svom opusu ističe ekonomsku važnost sistema obrazovanja ljudi možda najviše u činjenici što je i sam, kao sin bogatog berzanskog posrednika, stekavši krupan imetak na berzanskim špekulacijama, sebe posvetio samostalnom izučavanju prirodnih i društvenih nauka, želeći time da nadoknadi odsustvo akademskog obrazovanja. Ekonomski učinci obrazovanja stanovništva David Rikardo je eksplicitno ili implicitno obrađivao na mnogim mestima svoga opusa iz oblasti ekonomije.¹

Inherentna vrednost obrazovanja u učenju Davida Rikarda vezana je za njegovo nerazlikovanje kategorija rada i radne snage, s jedne, i viška vrednosti i profita, s druge strane. Prema tome, obrazovanje se, po Rikardovom mišljenju, smatra ne kao osobina radne snage, već kao svojstvo rada koji je otelotvoren u novostvorenoj vrednosti. Ovo njegovo shvatanje uočio je Marks. U »Kapitalu« Marks je, kao što je poznato, ove kategorije jasno razgraničio.

Povećanje životnog standarda ljudi Rikardo je u prvom redu video u smanjenju stope rasta stanovništva. Povećanje te stope doводи do povećanja potrebe za hranom, do njene nestašice koja nuž-

¹ Pored najvažnijeg dela: „Načela političke ekonomije“ — [u prevodu Z. Gašparevića, Zagreb, 1953 god.] str. 269, D. Rikardo je autor i sledećih radova 1. „Cena zlata“ (1809); 2. „Visoka cena poluga kao dokaz obescenijavanja banknota“ (1810); 3. „Odgovor na praktične primedbe Bozanketa“ (1811); 4. „Projekt ekonomskog i stabilnog novčanog opticaja“ (1816); kao i mnogobrojna istupanja sa govornice ondašnjeg Parlamenta čiji je bio član.

no utiče na korišćenje novih parcela zemlje koje ranije nisu bile obrađivane, bilo zbog udaljenosti tržišta bilo zbog loše kvalitete. Veći zahtevi za zemljom povećavaju iznos rente i dovode do poskupljenja hrane. Prema tome, povećanje stope porasta stanovništva ima za posledicu bogaćenje zemljovlasnika uz istovremeno smanjivanje životnog standarda masa.

Jedan aspekt uloge obrazovanja stanovništva Rikardo dodiruje i prilikom razgledanja karakteristike prirodne i tržišne cene rada. Prirodna je ona cena rada koja radniku i njegovoj porodici omogućava određeni nivo životne egzistencije i nema uticaja na povećavanje, odnosno na smanjivanje populacije. Tržišna cena rada je zavisna od broja ljudi koji traže posao. Ako broj stanovnika opada, smanjiće se broj radne snage uz istovremeno povećanje potražnje za njom. To utiče da se povećavaju nadnice a samim tim i životni standard već zaposlenih radnika. Idealno stanje ponude i potražnje jeste ono u kojem je došlo do izjednačenja prirodne i tržišne cene radne snage. Povećavanjem cene hrane i drugih životnih troškova raste prirodna cena rada, i obratno, njihovim smanjivanjem smanjuje se i prirodna cena rada. U ovom kontekstu Rikardo vidi zadatak obrazovanja ljudi kao faktora koji utiče na stopu rasta stanovništva, na visinu nadnica zaposlenih radnika i, shodno tome, na životni standard.

Poznato je da je Rikardo osporavao postojanje apsolutne zemljišne rente, smatrajući da vlasnici zemlje ostvaruju samo diferencijalnu rentu nastalu zbog razlike u plodnosti zemlje i njene udaljenosti od tržišta. Porast stope populacije dovodi do potrebe za dodatnom količinom hrane koja se može proizvesti korišćenjem zemljišta koje ranije nije bilo obrađivano, što nužno dovodi do povećanja cene prehrambenih proizvoda. Poskupljenje hrane dovodi kako do povećanja interesa za akumulaciju, što u krajnjoj liniji djeluje na motive i cilj kapitalističkog načina proizvodnje. Zbog toga i nije čudo što je Rikardo u svom radu pridavao obrazovanju tako veliko značenje, kome je pripisivao ulogu najnužnije brane protiv pojave koja nagriza temelje kapitalističke proizvodnje. Svoje stavove o ulozi obrazovanja David Rikardo je utemeljio u svoj teoretski sistem jer se isti ne nalaze samo u publikovanim zasebnim radovima već i u njegovim govorima u parlamentu, čiji je bio član.

OBRAZOVANJE KAO FAKTOR RAZVOJA U MARKSOVOJ EKONOMSKOJ MISLI

Karl Marks (1818—1883), zajedno sa Engelsom (1820—1893), kao učitelji radničke klase i osnivači naučnog socijalizma u svojim delima na različitim mestima i u različitim kontekstima ukazivali su na raznovrsne implikacije obrazovanja ljudi, pri čemu su naglasak stajali pre svega na ekonomski ali, isto tako, i na filozofski i sociološki aspekt.

Razjašnjavajući suštinu pojmova prostog i složenog rada i prirodu kompliciranog kao potencijalnog ili multipliciranog jednostavnog rada, Karl Marks je značaj obrazovanja naglašavao ne samo eksplicitno već i implicitno.

Temeljno analizirajući kapitalistički način društvene proizvodnje, Karl Marks je ukazao da je ukupan sistem obrazovanja stručnih kadrova i opšte obrazovanje jedan od dominantnih faktora razvoja proizvodnih snaga. Ovaj ekonomski aspekt obrazovanja Marks obrazlaže sledećim rečima: »Kao što na kapitalu zasnovana proizvodnja stvara, s jedne strane, univerzalnu industriju, tj. višak rada, rad koji stvara vrednost, tako se pojavljuje, sa druge strane, jedan sistem opšte eksploatacije prirodnih i ljudskih osobina čoveka, jedan sistem opšte korisnosti čijim se nosiocem pojavljuje i sama nauka (obrazovanje TS). U onoj meri u kojoj se razvijaju velike industrije, stvaranje pravog bogatstva sve manje zavisi od radnog vremena i kvantuma upotrebljenog rada... a mnogo više zavisi od opšteg stanja nauke i napretka tehnologije ili od primene znanja u proizvodnji. Radnik više ne predstavlja preobraženi prirodni predmet kao međučlan između objekta i sebe već prirodni proces koji se pretvorio u industrijski kao sredstvo između sebe i neorganske prirode kojom je ovladao. On istupa« — kaže Marks — »pored (...) proizvodnog procesa. U toj preobrazbi veliki stub nosač i proizvodnje i bogatstva nije neposredan rad koji čovek izvodi ni vreme koliko on radi, već prisvajanje njegove vlastite opšte proizvodne sposobnosti, njegovo razumevanje prirode i njegovo ovladavanje njome pomoću njegovog postojanja kao društvenog pojedinca«².

Govoreći o radničkim nadnicama Karl Marks piše: »... vrlo omiljeni predlog građana je obrazovanje, naročito svestrano industrijsko obrazovanje. Ne želimo ukazivati na poznatu protivurečnost koja se sastoji u tome da moderna industrija sve više zamenjuje komplikovaniji rad jednostavnijim, koji ne iziskuje nikakvo obrazovanje; takođe ne želimo ukazivati na to da ona sve više postavlja uz mašinu decu, počev od sedme godine života i čini ih izvorom prihoda ne samo za buržuasku klasu već i za njihove sopstvene roditelje — proletere. Fabrički sistem onemogućuje školske zakone u Pruskoj; ne želimo ni to dokazivati da duhovno vaspitanje, kad bi ga radnik i imao, ni malo ne bi uticalo na njihovu najamninu, da vaspitanje uopšte zavisi od životnih uslova i da buržuj pod moralnim vaspitanjem podrazumeva utuvljivanje buržuaskih principa, i najzad da buržoaska klasa niti raspoláže sredstvima, niti da bi ih ona, kada bi ih i imala, upotrebila da narodu pruži istinsko obrazovanje. ... Stvarno značenje koje obrazovanje ima kod ekonomista filantropa sastoji se u, prvo, naučiti svakog radnika što je moguće većem broju radnih struka tako da bi on što lakše mogao naći drugo

² Karl Marks: „Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie, Berlin Dietz-Verlag, 1953. s. 593.

zaposlenje, ako ga primena novih mašina ili promenjena podela rada izbaci iz jedne struke³.

U »Komunističkom manifestu« Marks i Engels su ukazali da je sve veća primena mašina i podela rada imala za radnika štetne posledice. U takvim uslovima, kažu autori, »... radnik postaje prost dodatak mašini, od koga se traži samo pokret ruke koji je najjednostavniji, najjednoličniji i koji se najlakše može naučiti. Zato se troškovi koje radnik prouzrokuje ograničavaju samo na one životne namirnice koje su radniku potrebne za izdržavanje i produžavanje svoje rase«⁴.

U prvom tomu »Kapitala« Marks piše: »Čitav sistem kapitalističke proizvodnje počiva na tome da radnik svoju radnu snagu prodaje kao robu. Podela rada čini tu radnu snagu jednostavnom jer je svodi na sasvim posebnu veštinu da rukuje delimično alatom. U okviru kapitalističkog sistema svi metodi za uvećavanje društvene proizvodne snage rada izvode se na račun individualnog radnika; da se sva sredstva za razvijanje proizvodnje izopačuju u sredstva za eksploataciju proizvođača i gospodarenja nad njima, da ona od radnika čine bogalja, delimičnog čoveka, da ga ponizuju na običan pribor mašine, da uništavaju sadržinu njegovog rada pretvarajući mu rad u pravo mučenje, da radniku duhovne snage procesa rada čine tuđim u istoj meri u kojoj se nauka prisjedinja tome procesu kao samostalna snaga; da unakažavaju uslove u čijem okviru on radi, podvrgavajući ga za vreme procesa rada odvratnom i sitničavom despotizmu, pretvarajući sav njegov život u radno vreme i bacajući mu ženu i dete pod Džagernatov točak kapitala«⁵.

Marks je polazio od, načelno sasvim opravdanog zahteva da deca i omladina treba da se uključuju u proces društvene proizvodnje postupno i paralelno sa stepenom njihovog fizičkog i psihičkog sazrevanja. Poznavajući, međutim, tendenciju da savremena industrija u kapitalizmu pre vremena uključuje njihov rad, Marks i Engels smatrali su da se rad omladine i dece ne može humano koristiti ako nije istovremeno kombiniran i sa vaspitanjem, procesom saznavanja istina o čoveku i o društvu opšte i posebno, ako nije kombiniran sa njihovim umnim i fizičkim napredovanjem. U uslovima kapitalizma »... radnik nije slobodan u svojim radnjama. U velikom broju slučajeva on je čak isuviše neprosvećen da bi pravilno shvatio interese svoga deteta ili normalne uslove ljudskog razvitka. Bilo kako mu drago — najposvećeniji deo radničke klase potpuno je svestan da budućnost njegove klase, dakle čovečanstva, potpuno zavisi od vaspitanja mladog radničkog pokoljenja. Ono zna da se pre svega deca i mladež moraju sačuvati od razornog delovanja kapitalističkog sistema proizvodnje. To se može postići samo pretva-

³ Karl Marks — F. Engels: „O vaspitanju i obrazovanju“ str. 61. Biblioteka Saveza prosvetnih radnika Jugoslavije, Beograd 1948. g.

⁴ Ibidem, str. 28.

⁵ Ibidem, strana 32—33.

ranjem društvene svesti u društvenu snagu, a u datim uslovima to se može postići samo pomoću opštih zakona na čije ispunjavanje prinudava državna vlast. Naprotiv, vlast kojom se sada koriste ona pretvara u svoje oruđe. Putem opšteg zakonodavnog akta radnici postižu ono što bi uzalud postizali putem mnogobrojnih raz-
nolikih individualnih napora.«⁶

U prvom delu kapitala Marks je takođe ustanovio tendenciju kapitalističke proizvodnje da pretvori radnika u dodatni spoj stroja na kome radi, čineći ga tako dodatkom ne samo fabričke celine već i priveskom kapitaliste — vlasnika nad proizvodnjom.

»Svim kapitalističkim načinima za proizvodnju i procesima proizvodnje« — piše Marks — »ukoliko nisu samo proces rada, nego ujedno i proces oplodivanja kapitala, zajedničko je to da ne primenjuje radnik sredstvo za rad, već obrnuto, sredstvo za rad radnika, ali ovo izvrtnje dobija tehnički opipljivu stvarnost tek sa mašinskim sistemom. Pretvorivši se u automat, sredstvo za rad istupa prema radniku za vreme samog procesa rada kao kapital, kao mrtvi rad koji gospodari živim radom i isisava ga.«⁷

Sistem obrazovanja ljudi i posebno obrazovanja stručnih kadrova, prema Karlu Marksu, predstavlja važnu polugu za savlađivanje procesa otuđenosti radnika od sredstava za proizvodnju. Obrazovanje je nužno ne samo zbog svoje proizvodne funkcije nego i zbog preuzimanja od strane radnika raznih društvenih funkcija putem kojih on potvrđuje svoju sposobnost i kao sličnost i kao društveno biće. U uslovima razvoja kapitalističke proizvodnje dominira razoran uticaj na razvoj ličnosti radnika i ima malo prostora za njegovo usavršavanje. U »Tezama o Fojezbahu« Marks piše: »Materijalističko učenje da su ljudi proizvod okolnosti i vaspitanja, da su, prema tome, izmenjeni ljudi proizvod drugih okolnosti i promenjenog vaspitanja, zaboravlja da baš ljudi menjaju okolnosti, da sam vaspitač mora da bude vaspitavan«.

Afirmacija ovih Marksovih postavki jedino bi mogla biti svojstvena u uslovima potpune asocijacije sfere rada i sfere obrazovanja, koja u kapitalističkim okvirima ima vrlo mali prostor ispoljavanja. U širokom naučnom opusu Engelsa i Lenjina takođe nalazimo mesta na kojima su oni pridavali ogromno značenje obrazovanju kao izvanredno pogodnom oružju u rukama radničke klase i neophodnom preduslovu ekonomskog i društveno-političkog napretka u celini.

Ima autora koji se danas bave problemima ili pojedinačnim aspektima funkcionisanja sistema obrazovanja, mađa je ekonomskim implikacijama obrazovanja, od strane marksističkih ekonomista bilo pridavano relativno malo mesto u istraživanjima⁸. U toku posled-

⁶ K. Marks — F. Engels: „O vaspitanju i obrazovanju“, str. 101.

⁷ Ibidem, strana 31.

⁸ Dr Božidar Jelčić: „Finansiranje obrazovanja“, „Školska knjiga“, Zagreb, 1976. g. strana 34.

njih deset godina, međutim, ne samo što je porastao broj naučnih radnika koji se bave problemima optimiziranja funkcionisanja sistema obrazovanja već su nam i poznata nešto konkretnija proučavanja tačno definisanih problema i aspekata sistema obrazovanja stručnih kadrova kako na povećanje produktivnosti društvenog rada, tako i na njegov uticaj pri determinisanju stope rasta društvenoga proizvoda u pojedinim zemljama ili regionima.⁹ Pri tome je, takođe, bilo više pokušaja i u razgraničavanju ključnih pojmova koji se tiču problema bližeg rasvetljavanja prirode, uloge, implikacija i značaja obrazovanja ne samo kao osobenosti ljudi već i kao jednog od najdinamičnijeg faktora razvoja privrede i društva u celini.

OBRAZOVANJE KAO FAKTOR PRIVREDNOG RAZVOJA U RADOVIMA JUGOSLOVENSКИH EKONOMISTA

Proces razvoja socijalističkog samoupravnog društva u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji u sebi je sadržavao u celokupnom dosadašnjem razvojnem periodu buran i originalan razvoj i ekonomske misli.

U celokupnom sistemu ekonomskih istraživanja savremenih jugoslovenskih ekonomista, naročito poslednjih desetak godina, istraživanja problema faktora privrednog razvoja zauzimaju značajno mesto. U okviru njih su posebno postala intenzivna proučavanja uticaja sistema obrazovanja na privredni razvoj. Ekonomska razmatranja uloge sistema obrazovanja u procesu ukupnog ekonomskog razvoja u nas najkompetentnije su počela naučnim radovima u časopisu jugoslovenskih ekonomista »*Ekonomist*« broj 4/1967 godine, u kome su objavljeni članci: dra Zvonimira Baletića, akademika dra Branislava Šoškića, dra Ljubomira Bakića, Jove Brekića, dra H. Hadžimerovića, dra B. Jelčića, dra A. Rozmarića, R. Crnkovića i Marije Ratković. Možda je koincidencija, ali je sasvim izvjesno da je tek u drugoj polovini šezdesetih godina, odnosno nakon publikovanja radova ovih ekonomista u našoj savremenoj ekonomskoj literaturi, došlo do pojave većeg broja ekonomista koji su se posvetili istraživanjima ekonomskih aspekata funkcionisanja sistema obrazovanja.¹⁰

U produžetku ćemo se nešto šire osvrnuti na shvatanja akademika profesora dra Branislava Šoškića, koji spada u grupu onih istaknutih jugoslovenskih ekonomskih teoretičara koji su najviše doprineli afirmaciji marksističkih shvatanja ekonomskih vrednosti obrazovanja ljudi.

⁹ Vidi: Tomislav Stošić: „Obrazovanje kao faktor povećanja produktivnosti rada“, Magistarski rad, Ekonomski fakultet Beograd, 1973.

¹⁰ Očigledan podsticaj potrebi proučavanja sistema obrazovanja dao je i Deveti Kongres SKJ koji je jasno istakao neophodnost „da je u budućem periodu potrebno uložiti posebne napore radi proučavanja ekonomike obrazovanja“.

Akademik Šoškić je tokom desetak poslednjih godina, počevši od 1967, kao jednu od osnovnih svojih preokupacija imao upravo istraživanje ekonomskih aspekata sistema obrazovanja kadra. Ovo se da videti i iz priloženog spiska njegovih radova iz tog domena.¹¹ U svima njima postoji marksistička razrada uloge sistema obrazovanja u sistemu faktora privrednog razvoja, i to najpre teorijska razmatranja ekonomske cene obrazovanja, do konkretnih obrazloženja elemenata sistema finansiranja obrazovanja kako na makro, tako i na mikroplanu.

Polazna osnova istraživanja B. Šoškića sastoji se u njegovoj konstataciji, koja se logički nadovezuje na Karl-Marksovu, da »radna snaga, ako je kvalifikovana, stručno osposobljena i školovana, predstavlja jedan od najpresudnijih faktora proizvodnje i privrednog razvoja. Investicije u obrazovanje, ako su dobro odmerene, velikim su svojim delom privrednog karaktera. One su usmerene na 'proizvodnju' ljudskog faktora proizvodnje. Otud i posebna važnost obrazovanja. Otud takođe — kaže Akademik Šoškić — i posebna potreba razvijanja »ekonomike obrazovanja« kao posebne istraživačke oblasti, a naročito za situaciju u našoj zemlji, i potrebe analize ekonomske cene obrazovanja.«¹²

Kao prvo pitanje koje se nameće u okviru istraživanja ekonomskih aspekata sistema obrazovanja, prema prof. Šoškiću, jeste pitanje sličnosti i razlika između organizacija udruženog rada u oblasti sistema obrazovanja i organizacija udruženog rada u oblasti velikog

¹¹ Videti radove akademika Šoškića: 1. „Teorijske osnove ekonomske cene obrazovanja“, *Ekonomist* 4/67. g.; 2. „O nekim pitanjima raspodele, cene obrazovanja i samoupravljanja“, *Univerzitet danas*, 2/67.; 3. „Ekonomska cena obrazovanja“, *Univerzitet danas*, br. 6/1967. g.; 4. „Financial Problems of University and the way of solving Them by introducing Economic Price of Education“, referat na XII međunarodnom seminaru „University Today“, Dubrovnik 1967.; 5. „Organizacija i finansiranje naučnoistraživačkog rada i Univerzitet“, *Univerzitet danas*, broj 8/68. g.; 6. „Sistem i ekonomske komponente samoupravljanja na univerzitetu“, *Univerzitet danas*, broj 9—10, 1969.; 7. „Investicije u kadrove i nauku“, *Ekonomist*, broj 4/70; 8. „Planiranje dugoročnog razvoja obrazovanja“, Opatija, 1970; 9. „Cena i finansiranje obrazovanja“, *Zbornik radova sa savetovanja ekonomista Srbije, Zlatibor 1971*; 10. „New Social-Economic Relation in Education and Science“, *Zbornik radova „Socializm in Yugoslav Theory and Practice“*, Beograd 1973; 11. „Ekonomska cena obrazovanja i naučnog rada i novi društveno-ekonomski odnosi“, *Izdavač Radnički univerzitet „Veselin Masleša“*, Beograd 1971; 12. „Utvrđivanje ekonomske cene obrazovanja po studentu“, referat na simpozijumu, *Zbornik radova, „Društveno-ekonomski aspekti obrazovanja“*, Zagreb 1972; 13. „Ekonomske elementi samoupravljanja u oblasti obrazovanja i nauke“, *Zbornik radova u knjizi „Teorija i praksa samoupravljanja u Jugoslaviji“*, Beograd „Radnička štampa“, 1972; 14. „Normativi i valorizacija ekonomske cene visokoškolskog obrazovanja“, *Univerzitet danas*, broj 3—4/72; 15. „Sticanje dohotka u oblasti obrazovanja i nauke i povezivanje sa ostalim sferama udruženog rada“, Beograd, *Sindikatski radnika društvenih delatnosti Jugoslavije*, Beograd 1972. i 16. „EKONOMSKA CENA OBRAZOVANJA“, *Izdavač „Savremena administracija“*, Beograd, str. 303. 1975.

¹² Akademik Branislav Šoškić „Teorijske osnove ekonomske cene obrazovanja“, *„Ekonomist“*, Zagreb, broj 4/1967. godine, str. 659.

ekonomskog sistema (narodne privrede).¹³ U tom kontekstu pojavljuje nam se sasvim jasno da se funkcionisanje kako sistema obrazovanja, tako i velikog ekonomskog sistema zasniva u uslovima našeg sistema samoupravljanja na udruženom radu. A udruženi rad je glavna karakteristika, prema tome, svih sfera delatnosti u našoj zemlji. Po toj logici i nema razlika između sfere funkcionisanja sistema obrazovanja i sfere sistema privrede, tj. radnih proizvodnih i drugih organizacija.

»Razlika između privredne i obrazovne organizacije obično nastaje onda« — kaže profesor Šoškić — »kada iz određenih socijalnih i drugih razloga, društvo odluči da školovanje bude obavezno za sve i da troškovi školovanja, tj. cenu obrazovanja, na tome ili na ostalim nivoima, ne plaćaju neposredni korisnici obrazovanja. Budući da je besplatno školovanje — besplatno samo za korisnike, troškove obaveznog i 'besplatnog' školovanja neko mora da snosi bilo zainteresovane privredne i ostale radne organizacije bilo društvo u celini. Kada je u pitanju obavezno 'besplatno' osmogodišnje obrazovanje, teško je zamisliti da bi te troškove, tj. integralnu školarinu, mogle da snose samo 'zainteresovane' privredne i ostale radne organizacije«.¹⁴

U ekonomskom razmišljanju Profesora Šoškića u vezi sa pitanjima ekonomskog posmatranja uloge i funkcionisanja sistema obrazovanja a na osnovu njegovog naučnog i istraživačkog opusa sadržanog u delima koje smo upravo citirali, možemo na izvestan način videti jednog preteču, danas u našim jugoslovenskim uslovima već prihvaćene ideje o slobodnoj razmeni rada između organizacija udruženog rada iz sfere neposredne materijalne proizvodnje i organizacija udruženog rada iz sfere sistema obrazovanja. Jer u uslovima samoupravnog a ne autoritativnog uređivanja odnosa između ove dve sfere delovanja udruženog rada, samo princip slobodne razmene rada može doprineti afirmaciji potrebe njihovog ravnopravnog i velikog društvenog sistema.

U tom smislu već danas srećemo veliki broj autora¹⁵ koji su u svojim radovima tako često citirali ideju profesora akademika Branislava Šoškića o značaju ekonomske cene obrazovanja za efikasan način uređivanja odnosa kako unutar samih obrazovnih ustanova, tako i odnosa između funkcionisanja sistema obrazovanja i velikog ekonomskog sistema (narodne privrede).

¹³ O sistemskom posmatranju strukture velikog ekonomskog sistema problema optimizacije i izbora strategije razvoja posebno vidi knjige profesora dra Radmile Stojanović: 1. „Veliki ekonomski sistemi“, 2. „Optimizacija velikih ekonomskih sistema“ i „Planiranje u samoupravnom društvu“, Izdavač „Savremena administracija“, Beograd.

¹⁴ Dr Branislav Šoškić: „Teorijske osnove ekonomske cene obrazovanja“, „Ekonomist“, 4/67. str. 660.

¹⁵ Videti na primer: dr Vladimir Polić: „Ekonomika obrazovanja“, „Binoza“, Zagreb, 1970. godine.

U vezi sa samom suštinom elemenata cene obrazovanja, profesor Branislav Šoškić piše: »Određivanje elemenata cene obrazovanja ne predstavlja nerešiv problem. Tu se ima postupati slično konstituisanju obračunske cene roba i usluga koje čine privredne organizacije. Neki su elementi isti, neki slični a neki sasvim specifični. Neki elementi predstavljaju fiksni deo troškova, kao što je slučaj i u privrednim organizacijama, i s povećanjem obima nastave i slične aktivnosti i broja studenata ili se uopšte ne menjaju ili se menjaju tek nakon određenog limita. A tu je i razlog što je ekonomska cena obrazovanja, ako se pokuša na kraju izraziti po jednom studentu, veća ako je obim nastave i slične aktivnosti i broja studenata manji, i obrnuto. S druge strane, kao što cena iste robe i usluge varira u zavisnosti od kvaliteta, tako i cena obrazovnih usluga, tj. cena obrazovanja, zavisi od kvaliteta usluge, od kvaliteta na primer nastavnog kadra, intenziteta nastavnog procesa, opreme i sl. Drugim rečima, ističe prof. Šoškić visina ekonomske cene obrazovanja zavisi od standarda nastave«. ¹⁶

U najskorije izašloj studiji profesora Šoškića »Ekonomska cena obrazovanja«, autor se još decidnije izjašnjava za presudni značaj ekonomske cene obrazovanja u celokupnom sistemu upravljanja kako funkcionisanja sistema obrazovanja, tako i efikasnosti funkcionisanja velikog ekonomskog sistema (narodne privrede) i iznad svega intenziviranja daljeg procesa usavršavanja sistema socijalističkih samoupravnih odnosa u sadašnjoj etapi razvoja Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

»Da bi obrazovanje postalo presudniji činilac u našem društveno-ekonomskom razvoju i razvoju samoupravnih odnosa« — kaže akademik B. Šoškić — »bilo bi neophodno sledeće: prvo, što potpunije i što doslednije uvođenje novih ekonomskih odnosa u oblast obrazovanja, drugim rečima uvođenje *principa radnog dohotka* (podvukao B. Š.), tj. sticanja dohotka na osnovu *ekonomske a ne bilo koje cene obrazovanja*, (podvukao B. Š.), i, drugo, što neposrednije *povezivanje* obrazovanja sa njegovim korisnicima, tj. sa ostalim oblastima udruženog rada, za čije se potrebe obrazuju kadrovi a koji sa svoje strane izdvajaju sredstva za obrazovanje tih kadrova. Ovo uvođenje ekonomskih odnosa na osnovu ekonomske cene obrazovanja jeste preduslov za ravnopravan društveni i ekonomski položaj radnih organizacija u oblasti obrazovanja u odnosu na privredne i ostale radne organizacije. To je prirodan i neizbežan proces« — naglašava akademik Šoškić — »u pravcu daljeg razvijanja samostalnosti i samoupravnosti radnih organizacija u ovoj oblasti. Na ovom putu stoje prepreke subjektivnog i objektivnog karaktera. Otpori uvođenju ekonomskih odnosa u oblast obrazovanja često se argumentišu specifičnošću obrazovanja u odnosu na druge, pre svega privredne organizacije. Pri tome se obično uzimaju privredne orga-

¹⁶ Dr B. Šoškić: »Teorijske osnove ekonomske cene obrazovanja«, »Ekononomist«, 4/67.

nizacije iz domena materijalne proizvodnje koje, za razliku od obrazovnih radnih organizacija, proizvode materijalna dobra, čija cena služi kao osnovica sticanja dohodaka tih privrednih organizacija. Obrazovne organizacije, međutim, jesu specifične. Međutim, sa svoje strane ne postoje ekonomsko-teorijski razlozi koji bi govorili protiv mogućnosti uvođenja ekonomskih odnosa u ovu oblast. Štaviše, posmatrana sa stanovišta ekonomske analize, obrazovne radne organizacije imaju sva osnovna obeležja ostalih radnih organizacija koje stiču svoj dohodak na osnovu rezultata svog rada putem slobodne razmene rada.¹⁷

Ako obrazovanje i ne bismo posmatrali kao delatnost posebnog i specifičnog karaktera, priroda njegovog apsorbovanja dela ukupnog društvenog minulog i tekućeg rada predstavlja najvažniji argument opravdanosti uvođenja ekonomskih odnosa kako unutar samih obrazovnih organizacija, tako i na relaciji istih sa velikim ekonomskim sistemom. Dokaz su bile i sada su one organizacije udruženog rada koje su van materijalne proizvodnje a vrše određene usluge različitog karaktera, no posluju na principu dohotka. Cene tih usluga bila je osnova za formiranje dohotka u takvim organizacijama udruženog rada. Kako obrazovne organizacije udruženog rada takođe vrše specifične, obrazovne usluge, to znači da se njihovo funkcionisanje može ekonomski urediti uvođenjem ekonomske cene obrazovanja.

Praveći ovaj osvrt na delo profesora akademika Branislava Šoškića u vezi sa razmatranjima ekonomskih aspekata funkcionisanja sistema obrazovanja kadra, nužno je takođe naglasiti da u ukupnoj jugoslovenskoj ekonomskoj misli, istraživanja ovog autora predstavljaju najcelovitije zaokruženje razrađenog modela uređivanja ekonomskih odnosa u procesu funkcionisanja sistema obrazovanja kadrova. Profesoru Šoškiću takođe pripada zasluga što je, pored teoretskih makroekonomskih razmatranja uloge sistema obrazovanja, celovito razradio i na praktičnim istraživanjima pokazao kakav je, i kakav bi mogao biti, proces izračunavanja ekonomske cene obrazovanja za visokoškolske organizacije udruženog rada, onakve kakve postoje danas u našoj zemlji. Sasvim je sigurno da će se i buduća generacija naučnih radnika pri obradivanju ovih elemenata ekonomskih aspekata funkcionisanja sistema obrazovanja kadra pozivati na ove radove profesora Šoškića.

ZAKLJUČAK

Činjenica što se danas sistem obrazovanja kadra uopšte, i posebno stručnih i visokostručnih, smatra kao jedan od najdinamičnijih faktora u ukupnom sistemu faktora razvoja i funkcionisanja

¹⁷ Akademik B. Šoškić: „Ekonomska cena obrazovanja“, Izdavač „Savremena administracija“ i Institut za ekonomska istraživanja, Beograd, 1974., str. 22.

kako narodne privrede (velikog ekonomskog sistema), tako i ukupnog društva, ima svoju genezu u delima ranijih ekonomskih mislilaca i filozofa. Opredivši se da u referatu »Obrazovanje kao faktor privrednog razvoja u ekonomskoj misli Rikarda, Marksa i jugoslovenskih ekonomista« ne samo ukratko ukažem na sadržinu misli Rikarda i Marksa u vezi sa njihovim razmatranjima uloge obrazovanja ljudi u procesu razvoja ekonomije, nastojao sam da Marksovo shvatanje rada čoveka povežem sa procesom tumačenja ekonomske uloge obrazovanja od strane najistrajnijih istraživača ove problematike u ukupnoj savremenoj jugoslovenskoj ekonomskoj literaturi.

David Rikardo je imao jedan od razloga da u svom bogatom opusu ističe ekonomsku važnost obrazovanja ljudi možda najviše i zbog činjenice što je sam fakultativno posvetio sebe sopstvenom usavršavanju. Ekonomske učinke obrazovanja ljudi Rikardo je direktno ili indirektno obrađivao na više mesta. Najlakše su uočljiva, međutim, ona njegova razmatranja važnosti obrazovanja u okviru istraživanja uzroka smanjivanja brzog rasta stanovništva na Zemljinoj kugli, zatim u sklopu faktora rasta životnog standarda stanovništva i, najzad, u kontekstu razgraničavanja karakteristika prirodne i tržišne cene rada. Osnove današnjeg temeljitog istraživanja uloge sistema obrazovanja kadrova i stanovništva uopšte nalazimo u učenju Karla Marksa. Razjašnjavajući suštinu pojmova prostog i složenog rada, komplikovanog kao potencijalnog ili umnoženog jednostavnog rada i, iznad svega, prirodu faktora produktivnosti rada, Karl Marks je ukazao ne samo na ogromni značaj znanja i nauke u procesu porasta ukupnog obima proizvoda čovekovoga rada već i na dominantan uticaj ukupnog obrazovanja kao faktora razvoja uopšte.

Oslanjajući se na osnove Marksove analize, tokom poslednjih desetak godina pojavio se veći broj ekonomskih istraživača problema optimiziranja procesa funkcionisanja sistema obrazovanja u uslovima razvoja samoupravnog socijalizma u Jugoslaviji. U 1967. godini najkompetentniji ekonomski časopis jugoslovenskih ekonomista »Ekonomist« posvetio je poseban broj problemima obrazovanja. Do danas se pokazalo da je članak dra Branislava Šoškića »Teorijske osnove ekonomske cene obrazovanja« najčešće bio citiran, te smo mu, između ostalog, i u ovom našem referatu posvetili najviše pažnje. Naime, akademik profesor dr Branislav Šoškić je ne samo tu nego i u nizu drugih članaka i studija najkompletnije obradio najvažnije ekonomske aspekte funkcionisanja sistema obrazovanja. Polazeći i logički se nadovezujući na Marksovu konstataciju da kvalifikovana, stručno osposobljena i školovana radna snaga predstavlja jedan od najpresudnijih činilaca proizvodnje i privrednog razvoja, Šoškić ističe da investicije u obrazovanje, ako su dobro odmerene, velikim svojim delom predstavljaju ekonomska ulaganja. U tome se sastoji i ekonomska uloga obrazovanja, s jedne strane, i važnost ekonomike obrazovanja, s druge.

Nesumnjivom ekonomskom značaju i ulozi obrazovanja kao faktora privrednog razvoja, prema tome, treba da odgovara i jedan izgrađeniji sistem slobodne razmene rada kako unutar samog sistema obrazovanja, tako i između obrazovnih organizacija udruženog rada i istih iz sfere neposredne materijalne proizvodnje. U tom smislu akademik B. Šoškić i razvija svoju tezu o potrebi, ulozi i važnosti ekonomske cene obrazovanja u celokupnom sistemu funkcionisanja obrazovne delatnosti u uslovima samoupravljanja u Jugoslaviji.

Mr TOMISLAV STOŠIĆ, Scientific Advisez, Economic Institute,
University of Skopje

EDUCATION AS FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE
ECONOMIC THOUGHT OF RICARDO, MARX AND
THE YUGOSLAV ECONOMISTS

Summary

The fact that the system of manpower education in general and that of the trained and highly trained manpower in particular is considered to-day as one of the most dynamic factors in the development and functioning both of the national economy (the big economic system) and the total society stems from the works of former economic thinkers and philosophers.

I intend not only to deal in the above mentioned paper in brief with what Ricardo and Marx thought about the role of educated people in the development of the economy, but also to associate Marx's concept of the man's work with the interpretation of the economic role of education by the most persistent researchers of these problems in the contemporary Yugoslav economic literature.

One of the reasons why David Ricardo emphasized the economic importance of education was that he made great efforts to improve his education. Ricardo was much concerned with the economic effects of education. What is most remarkable is his consideration of the importance of education in the frames of researches into the cause of the decline in the rapid population growth on the Earth and his distinction between the natural the market price of labour. It is in the teaching of Karl Marx that we can find the groundwork for researches into the role of manpower education. Dealing with the essence of simple and complex labour, with complicated labour as multiplied simple labour and above all with labour productivity, Karl Marx indicated not only the immense importance of knowledge and science in the increase of the product of the man's work, but also the crucial importance of education as development factor in general.

Starting from Marx's analysis, many Yugoslav economists made efforts over the last ten years to optimize the system of education. The most competent economic magazine in Yugoslavia „*Ekonomist*“ devoted a special issue to problems of education in 1967. The article by Prof. Dr. Branislav Šoškić „Theoretical Groundwork of the Economic Price of Education“ has been most frequently quoted. This is why we have paid the utmost attention to it in our paper. Namely, academician Prof. Dr. Branislav Šoškić analyzed important economic aspects of the educational system in the most comprehensive way both in this article as well as in several others. Starting from Marx's statement that the skilled and educated labour force is one of the most important factors of production and of the economic development, Prof. Branislav Šoškić emphasizes that investments in education are economic investments for the most part, provided that they are projected well. It is here that the economic role of education on the one hand and the importance of the economics of education on the other one is to be found. Education as factor of economic development calls for the free exchange of labour. It is along these lines that Prof. Branislav Šoškić has developed his thesis of the need, the role and importance of the economic price of education in the educational system under conditions of self-management in Yugoslavia.

Кан. наук ТОМИСЛАВ СТОШИЧ, Экономический институт Скопье

ОБРАЗОВАНИЕ В КАЧЕСТВЕ ФАКТОРА ХОЗЯЙСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МЫСЛИ РИКАРДО, МАРКС И ЮГОСЛАВСКИХ ЭКОНОМИСТОВ

Резюме

Известно, что в настоящее время система образования кадров вообще, а специализированных, в частности, считается одним из важнейших и самых динамичных факторов в совокупной системе факторов развития и функционирования как народного хозяйства крупной экономической системы, так и общества в целом, имеет свой генезис в трудах мыслителей экономистов и философов.

В сообщении „Образование в качестве фактора хозяйственного развития в экономической мысли Рикардо, Маркса и югославских экономистов“ автор вкратце говорит о воззрении Рикардо и Маркса на роль образования в процессе развития экономики и также пытается данное Марксом труда человека увязать с процессом объяснения экономического значения образования упорными исследователями этой проблематики в современной югославской экономической литературе.

Давид Рикардо не без основания подчеркивал в своем богатом опусе экономическую важность образования, может быть и вследствие того, что и сам постоянно совершенствовал свои знания и образование. Неоднократно

в его трудах встречается прямо или косвенно подтверждение пользы образования. Однако самым очевидным примером могут послужить его объяснения важности образования в рамках исследований причин сокращения динамики роста населения на земном шаре, затем в связи с факторами роста разграничения характерных особенностей естественной и рыночной цены труда. Основы современного детального исследования роли системы образования кадров и населения в целом находим в учении Маркса.

Объясняя сущность понятий простого и сложного труда, сложного как потенциального или умноженного простого труда и больше всего характер факторов производительности труда Карл Маркс указал не только на огромное значение знания и науки в процессе роста совокупного объема продукции человеческого труда, но и на огромное влияние образования в целом в качестве фактора развития.

Базируясь на Марксовом анализе в течение последних нескольких десятилетий появилось большое число исследователей-экономистов, занимающихся изучением проблемы оптимизации процесса функционирования системы образования в условиях развития самоуправленного социализма в Югославии. В 1976 году один из компетентнейших экономических журналов Югославии „Экономист“ выпустил специальный номер, посвященный проблеме образования. Статья профессора, Д-ра Бранислава Шошкича, опубликованная в этом журнале, „Теоритические основы экономической цены образования“ чаще всего цитируется, вследствие чего и в данном сообщении этой статье посвящено особое внимание. Д-р Шошкич не только в этой статье, но и в целом ряде других работ лучшим образом разработал важнейшие экономические аспекты функционирования системы образования. Исходя из констатации Маркса, что квалифицированная, со специализированным образованием и образованная рабочая сила является одним из решающих факторов производства и хозяйственного развития, Шошкич подчеркивает, что вложения в образование, хорошо проанализированные, большей частью являются экономическими инвестициями. В этом заключается экономическая роль образования с одной стороны и важность экономики образования, с другой стороны. Разумеется, что такому экономическому значению и роли образования в качестве фактора экономического развития должна отвечать развитая система свободного обмена труда как в процессе самого образования (системе образования) так и между учреждениями образования в сфере объединенного труда и в сфере непосредственного материального производства.

На этом основании академик Шошкич и развивает свой тезис о необходимости, роли и важности экономической цены образования в совокупной системе функционирования в этой области деятельности в условиях самоуправления в Югославии.

